Kun Árpád

„Gondolkodó érzés, érző gondolkodás”

Tor Ulvenről első magyar nyelvű kötete, a *Türelem* megjelenésekor

Versolvasás közben még mindig azt várom, hogy kapcsolatba kerülök azzal a valamivel, amit Isten híján a legizgatóbb titoknak tartok: az emberi személyiséggel. Kalandra készen még mindig arra számítok, hogy találkozom egy másikkal, akit megismerhetek.

Tor Ulven verseit olvasva titokból sokat kapok, személyiségből kevesebbet.

Személyiségből nála mintha nem a művön belül, hanem azon kívül lenne több. Nevezetesen a szerző mítoszában, amely hasonló módon nyűgözi le a norvég irodalmi és szellemi életet, mint József Attiláé vagy a közelmúltból Borbély Szilárdé a miénket.

E szerint a mítosz szerint Tor Ulven egy visszahúzódó, rejtőzködő alkat volt, aki olyan mértékben kerülte a nyilvánosságot, hogy amikor például megkapott egy irodalmi díjat, és az átadón beszédet kellett volna mondania, maga helyett mást küldött el. Továbbá, mondja a mítosz, az a fajta pesszimista volt, aki az írásaiban kíméletlenül szembesít az emberi létezés abszurdumával, majd levonja a végső következtetést, és egy sikeres írói pálya közepén, a norvég nemzeti ünnep másnapján, 1995. május 18-án öngyilkos lesz.

Kívülállónak számított. Nem végzett egyetemet, az összes képesítése egy darukezelői vizsga volt, még abból az időből, amikor fizikai munkásként dolgozott. Viszont tíz évig egyfolytában szépirodalmat és filozófiát olvasott Schopenhauertől Heideggeren át Claude Simonig és René Charig úgy, hogy ez utóbbi kettőtől még fordított is, miközben ki se lépett otthonról, abból az Oslo külvárosában álló házból, amelyben felnőtt és egész életében lakott.

A kilencvenes évek elejére ő lett az egyik legfelkapottabb szerző a norvég irodalmi körökben. Mondhatni a saját akarata ellenére, mivel mindent megtett, hogy megőrizze – saját szavával élve – az „anonimitását”. A maga szűk baráti körén kívül nem járt társaságba, nem szerepelt rendezvényeken, nem tartott felolvasásokat. Az interjúfelkérésekre nemet mondott – egyetlen kivételtől eltekintve, amikor egy akkoriban alapított, egyetemisták által szerkesztett művészeti folyóirat, a *Vagant* megkereste. Ezt az interjút csupán kísérletképpen adta, mint maga mondja ebből az alkalomból, majd siet leszögezni, hogy egy irodalmi mű nem szorul kommentárra, és különben sem szeret hülyeségeket beszélni, ahogy ez a műfaj természetéből következik. Ugyanakkor, árulja el, ha már rákérdeztek, előszeretettel olvassa a kollégákkal készült interjúkat, ahol azok a műhelytitkaikról beszélnek.

Merthogy egyébként kifejezetten foglalkoztatták a szakmai kérdések. Nemcsak mint szépírót, de mint esszéistát is. A halála után egy külön esszékötetet állítottak össze azokból az írásaiból, amelyek az irodalmon és filozófián túl festészettel és zenével is foglalkoznak olyan alkotók kapcsán például, mint Leopardi, Schopenhauer, Beethoven vagy éppen a René Char miatt megemlített George de la Tour.

Ezek után talán nem meglepő, hogy az interjúban a kezdeti fanyalgás után nagyon is bőségesen kommentálja a maga által írottakat. Fényesen bebizonyosodik, hogy egy kifejezetten tudatos, kristálytisztán gondolkodó szerzővel van dolgunk. Először a verseiről, majd a prózáiról beszél. Ez utóbbiakról annál is inkább, hiszen az interjú előtti években a *Hulladéknap* verseskötet mellett négy prózakötete jelent meg egymás után. A műnemváltást maga azzal magyarázza, hogy a verseivel érzése szerint zsákutcába jutott, önmagát ismételhette volna, amit nem akart, míg a prózában a kifejezés új lehetőségeit fedezte fel. Ugyanakkor ez a műnemváltás meglehetősen viszonylagos, tekintve hogy Ulvennél vers és próza egymásba mosódik, egy tőről fakad. Már az első, burleszk-szürrealista verseskötetében, *Az ősmadár árnyéká*ban vannak prózába tördelt versek, ahogy másfelől a prózakönyvei jórészt prózaversszerű szövegekből állnak. Mindkét műnemben ugyanaz foglalkoztatja, mondhatni a legbanálisabbnak tűnő írói feladat, nevezetesen, hogy hogyan írja le a felmerülő képzeteit. „A kép érzés és gondolkodás keveréke. Hívhatjuk ihletnek is, gondolkodó érzésnek vagy érző gondolkodásnak."

Bár akkoriban és azóta is rengeteget írtak Ulvenről, a legjobb tudomásom szerint ez az interjú változatlanul a legérzékenyebb iránytű a műveiben való tájékozódáshoz.

Az interjúban később egy filmet említ, amely huszonnégy órába sűrítve mutatja be a Föld történetét úgy, hogy az utolsó három percben bukkannak fel benne emberforma lények, és alig fél perc jut a biológiai értelemben vett mai embernek. Ez a fél perces negyvenezer év, jegyzi meg Ulven, bagatell és nevetséges, majd Heideggert idézi: „Az ember kapcsán értelmetlen bármi örökérvényűről beszélni". A *Türelem* egyik versét („A hangod // a hangszalagon / tükörkép, / ami megmutatja, // hogy / te is / egy kőkorszakhoz // tartozol.") azzal kommentálja, hogy a kőkorszak embere ugyanannyira a pillanat valóságában, az aktualitásban élt, ahogy mi – amibe már belegondolni is bámulatos.

Ulvennek ez a fajta érzékenysége, az, hogy az idő és a tér dimenzióját kitágítja, lépten-nyomon kiütközik. Például amikor a *Türelem* egy másik versében az élmény sajátosságát nem a személyesben találja meg, még ha E/1-ben fogalmaz is, hanem az egyetemesben, nem az egyénben, hanem a fajban: „Hátranéztem / a parti homokra, / ahol egy beteges emberszabású // nyomát / hagytam magam után, valakiét, / aki elsüllyedt, // aki nincs már / a hátrahagyott // nyomain kívül."

Ez a vers másfelől Ulven egy állandóan visszatérő alapképzetét jeleníti meg, amelyet az interjú alkalmával Jourdain úr prózájában is elmesél. „Miután kiment az ember a postaládához és kivette az újságot, szigorúan véve már egy másik lesz visszafele jövet. De tegyük fel, hogy esett, a postaládához vivő agyagos út felázott, a nyomok pedig megmaradtak. Ezek a nyomok egyszerre beszélnek jelenlétről és hiányról. Az előbb valaki tényleg otthagyta ezeket a nyomokat, és a jelenléte nélkül nem lettek volna nyomok. De az a tény, hogy csak a nyomok maradtak, már a hiányról tanúskodik." A tanulság pedig így hangzik: „Valami hiányzóhoz mindannyiunknak folyamatosan viszonyulnunk kell. Ez teljesen mindennapi dolog: az, ami voltunk, megszűnt, az, amit szeretünk vagy szerettünk, már nem ugyanaz, ha ősz van, elmúlt a nyár. Ezek a dolgok azonban emlékekként jelen vannak."

Annak, hogy nyomokat hagyunk, amelyek a hiánnyal szembesítenek, logikus folytatása, hogy kilépünk önmagunkból. „Mindenkinek persze az lenne a legjobb, ha meg se született volna, hogy úgy mondjam. Csakhogy az egyediség [szubjektivitás]

alapfeltétel, az irodalomban is az, de az irodalomban csinálhatunk úgy, mintha az arkhimédészi ponton állnánk, kívül az egyedin (szubjektumon), amit így egy teljesen új, viszonylagos megvilágításba helyezünk." Ez az egyediből való kilépés az, ami végül is szédítően tágassá teszi az ulveni vers világát.

Másrészt Ulven ádáz racionalista. Isten számára annyira nincs, hogy még tagadnia sem érdemes. „Isten nekem idegen méret, egy esetleges metafora – olyan metafora, amit én nem akarok használni." „A semmi van, ami embertelen, amit emberszerűvé próbálunk tenni, de nem bírjuk megszelídíteni." Szerinte a nemlétező Istent emlegetve egyfajta negatív teológiát művelünk, tömjénfüsttel illatosítjuk az irodalmat, visszatereljük valami ismerthez, pedig az irodalom feladata éppen az, hogy „bekerítse" az ismeretlent.

Az Isten kapcsán elmondottakból viszont az következik, hogy az egyediből nincs hova átlépni. Nincs egy másik, határtalan, befogadó szubjektum. A fent említett kilépés csak egy valósághűen előadott illúzió.

Az illúziókeltés más szinten is jelen van, az Ulven-versek képiségének is integráns része. Mintha a régi versengés festészet és költészet között új életre kelne, és a költészet, elirigyelve a festészet babérjait, valami különös, sajátosan értelmezett élethűségre törekedne, amitől fokozottan érzéki lesz; szaga, íze, láttató ereje van, miközben távoli és elvont is egyben.

Az illúziókeltés másik eszköze, hogy miközben a képek plasztikusak és pontosak, folyamatosan elbizonytalanodunk, honnan látjuk a képet, kinek a nézőpontjából. Vajna Ádám, a *Türelem* fordítója jegyzi meg tömör, de alapos utószavában, hogy meggyőző érvek szólnak amellett, hogy a kötet utolsó, összefüggő ciklusában, a Webern-variációkban a versek beszélője – és tegyük hozzá, az, aki leírja a képeket – maga a „tudattal bíró barlang".

Az ulveni képalkotás nemcsak úgy általában mutat hasonlóságot a festészet ábrázolásmódjával, de egészen szoros rokonságban áll egy bizonyos fajta festészeti műfajjal, a csendélettel, azon belül is a vanitas-hagyománnyal. Ulven egyrészt felújítja és átértelmezi a maga módján annak központi témáit, a mulandóságot és az emberi élet hiábavalóságát, másfelől használja a kellékeit, a koponyát, a lábszárcsontot, és modern tárgyakat tesz melléjük, napszemüveget, pillepalackot, tévéképernyőt stb.

A szavakkal leírt csendélet másik következménye, hogy az ember nincs jelen a képen, csak a tárgyain, a nyomain keresztül, vagy úgy, hogy maga is eltárgyiasult, koponyává, szoborrá, csupasz lábbá vagy sírból kiásott leletté változik. Az eleven, cselekvő személyiség ki van vonva ebből a világból, amely így fenyegető, vészterhes lesz, ugyanakkor a kívülállás mint alapfeltétel humoros, groteszk árnyalatot is ad neki időnként. Sajátos feszültségét pedig az az ellentmondás adja, hogy az ember távollétében minden más dolog és tárgy személyiségjegyeket kap.

És itt megint visszaérünk az illúzióhoz. „Leopardi úgy vélte, annál boldogabbak lesznek az emberek, minél több illúziójuk van. Maga ugyanakkor bőszen irtotta az illúziókat. Pedig az ókorról írt, amikor az emberek azt hitték, hogy driádok és nimfák népesítik be az erdőt, ahogy a vizet meg Neptunus, najádok, néreidák, ilyesmik. Leopardi megrögzött ellenzője volt a romantikus irodalomnak, amely azt a látszatot keltette, mintha a világ még mindig emberszerű lenne. Vadul kigúnyolta azokat, akik úgy írtak, mintha a szél ténylegesen ráfújna a fákra – akárha maga is személy lenne."

Ez a költészet tehát elsősorban képek által nyilatkozik meg, míg maga a nyelv eszköz, ami a pontos leírást szolgálja. Ennek a közvetlenebb átfordíthatóságnak a következménye, hogy a magyar Tor Ulven kísértetiesen hasonlít a norvég Tor Ulvenre.

Ez azonban semmit se von le a kötet fordítójának, Vajna Ádámnak az érdemeiből, aki nagyszerű, ihletett munkát végzett.

Hála neki, ünnepi pillanatot élhetnek át a magyar versolvasók.

Tor Ulven megérkezett az irodalmunkba!

Kőrizs Imre

Jelenlét és jelentés

Billy Collins fordítása közben

Sokat köszönhetek a boroknak. Például Billy Collins verseit. A tokaji Erzsébet Pince vezetőjétől, Prácser Hajnalkától hallottam róluk először. Hajni nemcsak borász – a szülei nyomdokait követve –, hanem bölcsész is: egy időben az amerikai M.F.K. Fisher „ételírásai"-ból (mint életírásokból) készült doktorálni Debrecenben. Ő ismertette meg velem Collins mellett például Carl Dennis, Theodore Roethke, Kay McKenzie Cooke és Diane Lockward verseit.

Hajni az édesapjától kapta az első verseskötetemet, és annak olvastán már akkor megsejtette, hogy tetszhetnek nekem az amerikai költő versei, amikor én még nem is hallottam róluk. (Collinsnak addig csak néhány verse jelent meg magyarul, Fogarasi György, majd Krusovszky Dénes kitűnő fordításában, 2004-ben és 2007-ben.) A legjobb pillanatban olvastam az *Introduction to Poetry*-t, vagyis a legjobbkor talált rám Collins költészete, akinek könnyed közvetlensége, humora, melankóliája, illetve – kevésbé feltűnő, de néhány olyan remekművét, mint a *Kilenc ló* vagy a *Horoszkóp halottaknak* című verseket mélyen meghatározó – tragikuma lenyűgözött. És kiderült, hogy a költészete nemcsak olvasóként jelentett nekem sokat, hanem, hogy úgy mondjam, szakmailag is: látás- és kifejezésmódja révén átsegített – hogy ne mondjam, jótékony ülepen billentéssel átlendített – az én akkor kissé elakadt költői praxisom torlaszain. Collins jó néhány versét lefordítottam folyóiratoknak: ezek képezték az alapját annak a válogatásnak, amely a Jelenkor Kiadónál tavaly látott napvilágot *Az a baj a költészettel* címmel. Úgy éreztem, a fordításokkal valamit talán viszonozhatok abból, amit az eredeti versekből a magam költői tevékenysége során profitáltam.

Az első Collins-vers tehát, éppen tíz éve, nekem az *Introduction to Poetry* volt, igazi sláger: mára már legalább hét magyar fordításban olvasható. Elsőre nem tetszett annyira, mint a többi, amit Prácser Hajni révén megismertem, ennek a versnek a kissé nyomasztó légköre nem is jellemző Collinsra. Arról szól, hogy hogyan kéne bánniuk az olvasóknak a verssel: dobjanak bele egy egeret, és nézzék, ahogy próbál kijutni, vagy tapogassák ki a vers szobája falán a villanykapcsolót. Ehelyett székhez kötözve püfölik, úgy vallatják. Az ötödik szakasz így hangzik: „I want them to waterski / across the surface of a poem / waving at the author's name on the shore."

A szerző neve, gondoltam, csak a parti fövenybe lehet beleírva – amit elmos a vízisíelő által keltett hullám. Ezt bele is fordítottam a versbe („egy hullámmal köszönt-